

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2022

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

Jaarboek PKN

Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen
2022

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

Over de PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen

De Stichting heeft tot doel de kennis over de geschiedenis van de tabakspijp te bevorderen. Dit doen we door middel van onderzoek, regelmatige publicaties en bijeenkomsten. Een belangrijk streven is om een verbinding te verzorgen tussen verzamelaars, musea, archeologie en overige geïnteresseerden, in zowel binnen- als buitenland.

Alle uitgaven en activiteiten van de Stichting PKN worden mogelijk gemaakt door de bijdragen van donateurs en de inzet van vrijwilligers. U kunt ook donateur worden voor een bedrag van 30 euro per jaar (buiten Nederland 40 euro).

Meer informatie op www.tabakspijp.nl/over-ons/lid-worden/. Hiermee ontvangt u behalve het Jaarboek, ook een drietal kwartaalbladen met korte artikelen en heeft u direct toegang tot de activiteiten die de Stichting organiseert, en contact met andere verzamelaars en geïnteresseerden.

Uitgave: PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

Redactie: Bert van der Lingen
English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
Lay-out: Ewout Korpershoek

Druk: DPN Weurt

Voorzijde omslag: Modelnummer 372 van de firma Gambier genaamd Écrivan public (zie artikel p. 81).

Achterzijde omslag: Een zogenaamde Engelse puzzelpijp (zie artikel p. 111).

ISBN 978-90-830114-3-1

© PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Afwijkende exportpijpen uit Gouda: Het spoortype en de bolvormige Yorkshire pijp Bert van der Lingen	9
Niet Leiden in last, maar lastig Leids. Inventarisatie van Leidse merken Ruud Stam en Hans van der Meulen	25
Een los clichéblokje voor een wisselcliché voor het drukken van velletjes met het merk AVB Ruud Stam	43
Gereedschappen voor het maken van miniatuurpijpjes Ruud Stam	47
Leeuw in het ‘Hessische Schip’ in plaats van in de Hollandse Tuin Sabrina Liebetrau	51
Een van de laatste pijpenmakers van Hilgert met bijzondere mallen en nesteieren Arthur van Esveld en Ruud Stam	61
Een bijzondere reclamepijp en tabakspotten uit het Westerwald voor de firma Oldenkott Ruud Stam	75
Porseleinen cache-pots van Gambier en de productie van keramiek onder Gaston Briffe Arthur van Esveld	81
Franse ‘carottes’ en grote metalen pijpen als winkelreclame Ewout Korpershoek	99
Twee opvallende Engelse presentatiepijpen Ewout Korpershoek	111
De laatste pijpenmaker van Nimy (België) Ewout Korpershoek en Ruud Stam	121
Bijzondere decoraties op Ottomaanse kleipijpen Arjan de Haan	127
De techniek van de productie en de decoratie van de gegoten pijp Ruud Stam en Kees Moerings	141
Innovatie rond de mallen voor gegoten pijpen van Gouda Tobacco Pipes Ruud Stam	157
De Tattoo pijp. Innovatie en ontwikkeling van een totaalconcept Ruud Stam	163

Voorwoord

Met enige trots presenteren wij het tiende, fraai geïllustreerde, **Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen 2022**. Deze bijzondere mijlpaal hadden we niet kunnen bereiken zonder de tomeloze passie en inzet van de auteurs en van de vele enthousiaste verzamelaars, onderzoekers, archeologische diensten, archieven en musea, die hun vondsten, beeldmateriaal en kennis belangeloos met ons deelden.

Evenals voorgaande jaren worden de meest uiteenlopende aspecten van de geschiedenis van de tabakspijp besproken. Het tiende jaarboek staat wat meer in het teken van techniek, innovatie en design, maar er is ook volop aandacht voor bodemvondsten en de historie van de kleipijp in Nederland, Duitsland, Frankrijk, België, het Ottomaanse gebied en aardewerk en tabacologische voorwerpen.

De archeologische vondsten worden besproken in een artikel over **afwijkende exportpijpen** naar Engels voorbeeld voor de Scandinavische markt en in **lastig Leids**, een vernieuwde inventarisatie van Leidse merken van pijpenmakers. In de **Leeuw in het 'Hessische Schip'** worden pijpen uit het Hessische productiecentrum Großalmerode besproken, met een merk dat sterk lijkt op het bekende Goudse merk de Leeuw in de Hollandse tuin.

Wat betreft techniek, innovatie en design is er een bijzonder **clichéblokje voor een wisselcliché** dat gebruikt werd om verpakkingstroken te bedrukken en uniek **gereedschap voor met maken van miniatuurpijpjes** zoals een miniatuur persvorm en schroef. Meer recent is **de techniek en de productie van de gietpijp** en de **innovatie van de mallen voor gietpijpen** van Gouda Tobacco Pipes, die op een aantal punten anders verliep dan bij eerdere bedrijven. Verder wordt ingegaan op de in de jaren tachtig van de 20e eeuw verschenen **Tattoo pijp**, een treffend voorbeeld van niet alleen **innovatie maar ook ontwikkeling** van een totaalconcept voor roken en lifestyle en dat aansloot bij het gevoel van jongeren in die tijd.

Twee afwijkende versieringstechnieken werden in de 19e eeuw toegepast op **Ottomaanse tabakspijpen** in Egypte. Een groep bijzondere tsjiboeks met deze zeldzame decoraties worden hier voor het eerst besproken.

Uit de werkplaats van Erwin Günther, een van de **laatste pijpenmakers van Hilgert** in Duitsland komen twee persvormen met de naam Gambier. In dit artikel wordt ingegaan op zijn pijpenmakerij, de persvormen en de productie van nesteieren. Verder uit Duitsland een **reclamepijp en tabakspotten voor de firma Oldenkott**.

De bekende pijpenfabrikant Gambier uit Frankrijk is voornamelijk bekend om zijn tabakspijpen maar heeft ook gebruiks- en siergoed gedecoreerd en verkocht, waaronder bijzondere **porseleinen cache-pots**. In dit artikel wordt ook de **productie van keramiek onder Gaston Briffe** bij deze firma behandelt.

Op tabacologisch gebied is er een artikel over **metalen karotten en grote metalen pijpen die in Frankrijk** aan de gevels van tabakswinkels hingen en uit **Engeland** komen **twee opvallende presentatiepijpen**, waaronder een Prattware pijp en een unieke pijp met een decoratie van transfers met bijbehorende rijmpjes.

De **laatste pijpenmaker van Nimy (België)** is een vertaling van een Franstalig artikel over M. Fernand Croquet, aangevuld met informatie uit de literatuur.

Wij wensen u in dit jubileumjaar veel lees- en kijkplezier toe. Op naar de volgende tien jaar!

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

Twée opvallende Engelse presentatiepijpen

Ewout Korpershoek

Two remarkable English presentation pipes

The article describes two presentation pipes that originate from English potters. They were made as presentation or novelty items, although they can be used to smoke. The first pipe has all the characteristics of what is commonly called Prattware or Staffordshire pottery, and its ingeniously curled stem is a true eye-catcher. Only two similarly shaped forms are known from two different museum collections. The second pipe is also made by a potter but has several unique features not common to Prattware. The material used closely resembles Chinese earthenware, and the decorations have been applied using transfer print techniques. On both sides of the bowl, two different images and accompanying rhymes are printed. Both relate to the theme of 'Labour in Vain.' The Prattware pipe is dated in the period 1780-1840, while the pipe with the transfers seems to be made in the second part of the 19th century.

In dit artikel worden een tweetal bijzondere pijpen beschreven die, hoewel ze alle kenmerken van een tabakspijp hebben, niet specifiek bedoeld zijn geweest om te roken. Ze zijn waarschijnlijk ook niet door een pijpenmaker, maar door een pottenbakker gemaakt.

Deze pijpen werden vooral als bijzonderheid gemaakt, voor presentatie- of decoratie doeleinden. Ze zijn niet gemaakt van hetzelfde materiaal (pijpaarde) als waar standaard tabakspijpen van gemaakt werden, maar van steengoed of aardewerk. Daarnaast worden ze gekenmerkt door specifieke decoratiepatronen en -technieken zoals die ook van pottenbakkers bekend zijn.

Dergelijke pijpen worden vaak omschreven als 'Prattware' of 'Staffordshire' pijpen. Prattware is een algemene benaming voor een breed scala aan keramische producten, die zijn oorsprong vindt bij een Engelse pottenbakkers familie die in de laatste decennia van de 18e eeuw in de buurt van het stadje Stoke-on-Trent actief was. De omgeving van Stoke-on-Trent in Staffordshire was rijk aan goed winbare klei, zout, lood en kolen, waardoor in dit gebied reeds vanaf de vroege 17e eeuw veel pottenbakkers gevestigd waren. Het gebied dat de dorpen Burslem, Fenton, Hanley, Longton, Stoke en Tunstall omvat werd ook wel de 'Staffordshire potteries' genoemd. In de laatste decennia van de 18e eeuw was dit

Afb. 1. Slangenpijp, de (lange) steel is in een viertal tegen elkaar aanliggend cirkels gedraaid die onder de ketel in een opengesperde slangenbek uitmondt. Foto The Trevor Barton Collection of unusual smoking pipes, Christie's verkoopcatalogus 2010. Lot 717.

Afb. 2. Een slangenpijp die door zijn specifieke vormgeving te plaatsen is in de subgroep 'Flying Arch'. Foto The Trevor Barton Collection of unusual smoking pipes, Christie's verkoopcatalogus 2010. Lot 729.

Afb. 3. Verschillende Prattware pijpen. Links- en rechtsboven twee figuren (groep 3). Midden boven en linksonder een drietal puzzelpijpen (groep 2). In het midden en rechts een tweetal verschillende slangenpijpen (groep 1). Foto The Trevor Barton Collection of unusual smoking pipes, Christie's verkoopcatalogus 2010. Lot 722.

niet alleen het grootste Engelse productiecentrum voor aardewerk, ook kwamen hier de meeste variaties en innovaties vandaan op het gebied van materiaalontwikkeling, versiering en afwerking. De term Prattware is hier ontstaan als algemene benaming voor aardewerk dat is voorzien van vaak bontgekleurde versieringen onder een transparante laag glazuur. Behalve in Staffordshire werd dit echter ook al snel in veel andere plaatsen in Engeland gemaakt en dit kreeg gemakshalve dezelfde benaming.

Keramische presentatiepijpen met uitzonderlijke modellen en afmetingen die voorzien zijn van bonte kleuren en glazuur zoals die vooral in de Engelse aardewerk-industrie gebruikt werden zijn relatief schaars. Er zijn wereldwijd een beperkt aantal pijpen bekend die in deze categorie te plaatsen zijn en die bevinden zich deels in museumcollecties en deels in privécollecties.

Hoewel ieder stuk qua ontwerp en uitvoering uniek blijkt, is er wat betreft vormgeving en gebruikte decoratietechniek een zekere groepering te maken.¹ De eerste groep (afb. 1 en 2) bestaat uit modellen met daarin een slangenkop verwerkt die in de meeste gevallen de ketel lijkt op te eten. Deze groep pijpen is qua vorm en uitvoering in een aantal subgroepen onder te verdelen. De grootste subgroep bestaat uit pijpen die doorgaans een in één of meer cirkels gevormde steel hebben die 'plat' ligt en waardoor de pijp zodoende een twee dimensionale vorm heeft. Al deze pijpen hebben een slangenkop in het ontwerp verwerkt en de ketels kunnen egaal of figuraal uitgevoerd zijn. Een andere subgroep (de zogenaamde 'flying arch' groep) heeft de slangenkop verwerkt in een

licht gebogen steelvorm, waarop halfverwege een ornament is geplaatst (afb. 2).

Een tweede groep wordt gevormd door pijpen met een meer complex gevlochten steel, ook wel 'puzzelpijpen' genoemd omdat het voor de kijker moeilijk is om de route van mondstuk naar ketel te bepalen (afb. 3). Binnen deze groep van puzzelpijpen zijn ook weer diverse subgroepen te herkennen. Een duidelijk onderscheid is te maken tussen de pijpen die plat of twee dimensionaal zijn uitgevoerd en de pijpen waarbij de steel ook in verticale richting gevlochten en gedraaid is, waardoor we van drie dimensionale modellen kunnen spreken.

Een derde groep tenslotte bestaat uit figuren of objecten die een pijp verbeelden, of een figuur die een pijp rookt (afb. 3). Ook binnen deze derde groep zijn weer diverse subgroepen op basis van uitvoering te herkennen.

Vrijwel alle pijpen zijn in meer of mindere mate met de hand gevormd. In veel gevallen is voor de ketel echter gebruik gemaakt van een persvorm zoals we die ook van klassieke kleipijpen kennen. Geen van de pijpen is echter op identieke wijze, uit één persvorm gemaakt zoals bij de gewone kleipijpen het geval was. Voor de ketel werd een persvorm gebruikt, maar voor de stelen van puzzelpijpen werd een speciaal hulpmiddel gebruikt waardoor stelen gemaakt konden worden van nagenoeg onbeperkte lengte.² Kleinere en compactere stukken lijken veelal wel geheel in een persvorm gemaakt te zijn.

De stijl en uitvoering van de ketels van de meeste Pratt-

ware pijpen lijken afgeleid van de gewone tabakspijpen, maar een exacte gelijkenis is het in geen van de gevallen. Zo hebben veel pijpen een ketel van hetzelfde vooroverhangende model zoals dat bij Engelse 18e en 19e kleipijpen werd toegepast. De presentatiepijpen met een figurale versiering op de ketel lijken soortgelijk aan die van de gewone kleipijpen te zijn maar de exacte ketelvorm is niet bekend op gewone kleipijpen.³

Ondanks de diverse studies en publicaties zijn er nog steeds vraagtekens omtrent specifieke achtergrond en productieplaats(en) van deze opvallende presentatiestukken. De keramische uitvoering en bonte onderglazuurversiering die alle pijpen kenmerkt, wijst sterk naar Engelse pottenbakkers als voornaamste fabrikanten. Het aantal verschillende modellen en gebruikte decoratietechnieken doet tevens vermoeden dat meerdere pottenbakkers dergelijke pijpen maakten. Evenals het aardewerk, kan dit in verschillende plaatsen gedaan zijn, waarbij bijvoorbeeld Wales (Swansea, Nantgarw), Midden-Engeland (Worcester, Shropshire, Staffordshire) of Schotland zeker tot de mogelijkheden behoren.⁴ Op basis van gelijksoortig ontwerp en kleurgebruik lijken bepaalde pijpen in ieder geval uit dezelfde werkplaats afkomstig te zijn. In vrijwel alle gevallen worden de pijpen tussen circa 1780 en 1830/1860 gedateerd.⁵

De hier gepresenteerde puzzelpijp (afb. 4) is te categoriseren als een gevlochten pijp met gestapelde krullen.⁶ De basis van de pijp wordt gevormd door een steel die in drie samengeknepen lussen is gelegd, die links en rechts in een krulvorm uitloopt naar een vijftal gestapelde ringen. De afmetingen van het geheel bedragen 23 x 13 centimeter.

De vormgeving en uitvoering van de pijp is nagenoeg identiek aan een exemplaar uit de Rothschild collectie.⁷ De krullen zijn op dezelfde wijze gestapeld en ook de ketel is uitgevoerd als een slangenkop. Hoewel het kleurgebruik afwijkend is (de Rothschild-pijp is uitgevoerd in overheersend geel en blauw), zijn de liggende lussen uitgevoerd met een stippenpatroon en zijn de gestapelde steelkrullen egaal gekleurd in de twee afzonderlijke hoofdkleuren. In beide gevallen is de onderzijde van de pijp op identieke wijze met de hoofdkleuren getamponneerd.

Twee soortgelijke pijpen met gestapelde krullen zijn bekend. Hoewel het aantal krullen groter is en de ketel de vorm van een mannengezicht heeft in plaats van een slangenkop, lijken deze afkomstig van dezelfde maker. Vooral ook door dezelfde wijze waarop de decoratie is aangebracht. Deze pijpen bevinden zich in de Rothschild collectie⁸ en in de collectie van het Amsterdam Pipe Museum.⁹ Op basis van de overeenkomsten tussen deze pijpen lijken ze afkomstig uit dezelfde werkplaats, en gemaakt in de periode tussen circa 1800 en 1840. De hier afgebeelde pijp heeft een helder en licht kleurenpatroon met roze en blauw dat slechts bekend is van één andere presentatiepijp (afb. 5),¹⁰ die echter een geheel andere vorm heeft. In plaats van een meervoudige gekrulde steel heeft deze een klassieke rechte pijpvorm, waarbij de steel gevormd wordt door drie delen die rond elkaar gevlochten zijn.

Niet alleen de kleurstelling lijkt identiek, ook de ketel van deze pijp is uitgevoerd met de slangenkop waardoor het aannemelijk lijkt dat deze in dezelfde werkplaats gemaakt is als de puzzelpijp van afbeelding 4. Deze pijp

Afb. 4a. Puzzelpijp met helder glazuur. Ketel in de vorm van een slang met opengesperde bek en getamponeerde onderzijde. Collectie en foto auteur.

Afb. 4b-e. Verschillende details van de puzzelpijp. Hierboven de getamponeerde onderzijde en op de foto's hieronder een bovenaanzicht dat het kleurenpatroon goed laat zien, de ketel met slangenbek en het mondstuk. Collectie en foto's auteur.

Afb. 5. Aangeduid als een 'pearlware' pijp. Deze heeft hetzelfde kleurenpatroon als de in dit artikel beschreven pijp en ook de slangenkop. De rechte (lange) steel bestaat uit drie rond elkaar gevlochten delen. Foto The Trevor Barton Collection of unusual smoking pipes, Christie's verkoopcatalogus 2010. Lot 719.

wordt gedateerd rond 1825 en omschreven als 'pearlware',¹¹ een kleisoort waarbij een groter percentage vuursteen en witte klei in het materiaal aanwezig is, en een zweem van cobaltoxide in het glazuur ervoor zorgt dat er een wat blauwachtige glans ontstaat.

De tweede pijp die hier beschreven wordt betreft eveneens een presentatiestuk dat in eerste instantie een globale gelijkenis vertoont met de hiervoor genoemde slangen- en puzzelpijpen. Ook hier gaat het duidelijk om een keramisch product van soortgelijke afmetingen en vormgeving. De lengte van de pijp bedraagt 35 centimeter en de hoogte van de ketel 11 centimeter. In vergelijking tot

de slangen- en puzzelpijpen is de ketel wat aan de grote kant en ook de hiel is opvallend groot en gekromd.

In vergelijking met de eerdergenoemde pijpen doet het hier afgebeelde exemplaar denken aan een specifiek type slangenpijp,¹² die een soortgelijke gekromde steel heeft met een ornament in het midden (afb. 2, de 'flying arch' groep). De kromming van de steel van de bekende slangenpijpen is echter tegengesteld aan het hier afgebeelde exemplaar en er is ook geen slangenkop in verwerkt.

Het voornaamste verschil met de eerder beschreven slangenpijpen is echter dat dit exemplaar voorzien is

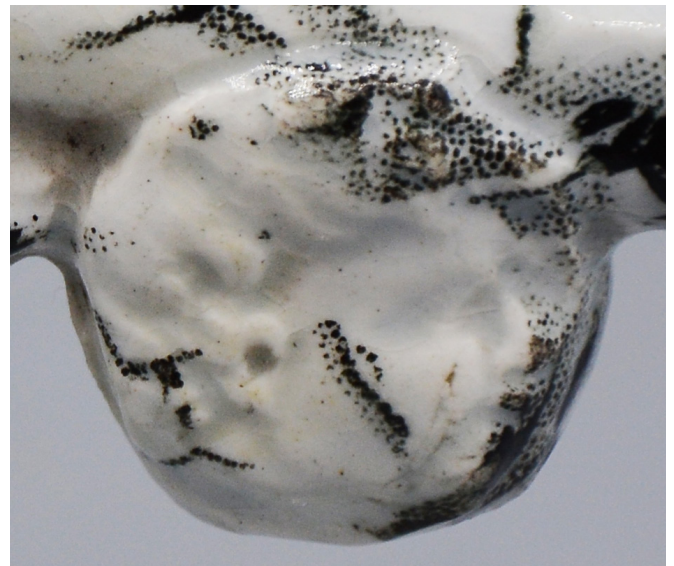

Afb. 6. Presentatiepijp met zwart-witte transfer versiering. Collectie en foto auteur.

Afb. 7a-b. De weerszijden van de ketel met afbeeldingen en tekst. Collectie en foto's auteur.

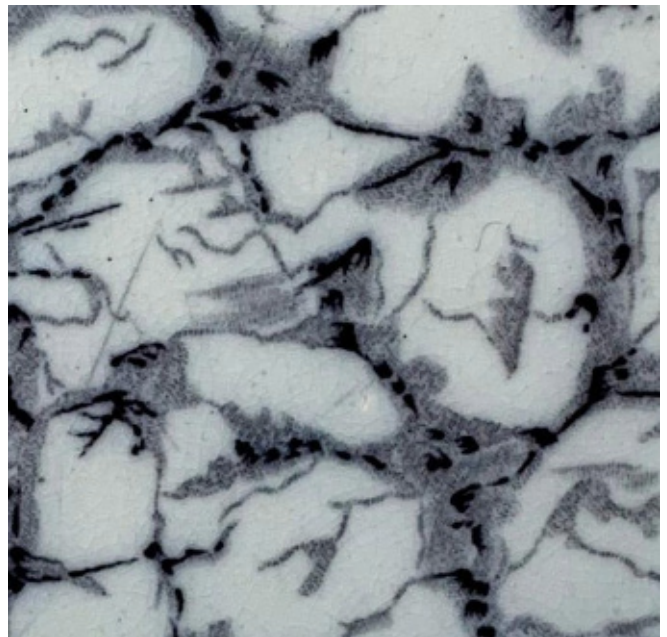
Afb. 8a-b. Het ornament aan de steel met detailopname van mannengezicht zoals dat zowel op linker- en rechterzijde is aangebracht. Collectie en foto's auteur.

van een zogenaamde 'transfer' decoratie. Deze techniek werd reeds aan het einde van de 18e eeuw uitgevonden maar het duurde tot in de 19e eeuw voordat deze breed werd toegepast. In Engeland gebeurde dit vooral omdat op deze eenvoudige en goedkope wijze, fraai ogend gebruiks aardewerk kon worden gemaakt, dat kon concurreren met het handbeschilderde Chinese porselein uit die tijd. De transfer patronen werden middels een speciale papierafdruk van een kopergravure op het aardewerk

overgebracht. Deze wijze van decoreren kennen we met name van de Nederlandse gietpijpen die vooral in de vroege 20e eeuw gemaakt werden. In Engeland werd voor zover bekend deze techniek niet of nauwelijks op kleipijpen toegepast.¹³

Dit exemplaar is geheel versierd met een zwart wit patroon dat ook populair was op gebruiks aardewerk in de 18e en 19e eeuw (afb. 9a en 9b) en ook wel 'cracked

Afb. 9a-b. Een stapeltje vroeg 19e eeuwse borden en een detailopname van het zogenaamde 'cracked ice' versieringspatroon, gemaakt in Engeland. Foto 1stdibs.com.

ice' genoemd wordt. Het is mogelijk dat voor deze pijp transfers gebruikt zijn die voor aardewerk ontworpen waren maar het ontbreken van vouw- of snijlijnen maakt het aannemelijk dat de gebruikte transfers op basis van bestaande voorbeelden specifiek voor deze pijp gemaakt zijn.

De pijp is gemaakt van een hard ogend, wit aardewerk dat op porselein lijkt en gelijkenis vertoont met het Engelse 'Stone China' keramiek dat vanaf circa 1840 in grote hoeveelheden door veel Engelse pottbakkerijen gebruikt werd voor de vervaardiging van vooral serviesgoed. Deze pijp lijkt in verschillende delen tot stand te zijn gekomen en niet in één persvorm te zijn gemaakt. De ketel is evenals dat voor de slangen- en puzzelpijpen het geval was, in een persvorm gemaakt, terwijl de steel mogelijk deels met behulp van een vorm gemaakt is.

Het ornament is eveneens gemaakt met behulp van een persvorm waarin ook aan weerszijden een mannegezicht met klassieke haardracht te zien is (afb. 8a-b). Mogelijk zijn de ketel, steel en het ornament separaat gemaakt en vervolgens samengevoegd.

Op de ketel zijn aan weerszijden verschillende afbeeldingen (afb. 7a-b) met bijbehorende rijmpjes aangebracht. Het gaat hier waarschijnlijk om populaire gezegdes of zogenaamde volkswijsheden. Op de linkerzijde van de ketel is een afbeelding van twee paardenrenners te zien met de tekst:

SWEEPSTAKES ('Wedren')

Two sweeps Agreed to run a race ('twee renners besloten een race te doen')

Just for a jug of Ale ('gewoon voor een kan met bier')

One used the brush to mend his pace ('de een gebruikte een borstel om zijn snelheid te minderen')

The other used a tail. ('de ander gebruikte een staart')

Op de afbeelding is te zien hoe de ene renner met een borstel het andere paard op afstand probeert te houden en de andere renner de staart van het eerste paard vasthoudt. Het lijkt duidelijk een geval waarbij geen van tweeën de wedstrijd kan winnen. Aangezien paardenrennen een lange en diepe traditie in Engeland kennen is het heel goed mogelijk dat hier meer betekenis of een andere referentie te vinden is. Hoewel het duidelijk om een paardenwedstrijd lijkt te gaan, zijn de oren van beide dieren zodanig uitgevoerd dat ze sterk op ezelsoren lijken. Mogelijk is dit bewust gedaan om de absurditeit van het geheel te benadrukken.

De afbeelding op de andere zijde van de ketel is zacht gezegd wat controversiëler van aard. Het thema is, zoals de titel aangeeft 'nutteloos werk' en de afbeelding toont twee mannen die proberen een man met een duidelijk donkere huid in een tobbe te wassen.

De bijgaande tekst is:

LABOUR IN VAIN ('Nutteloos werk')

Washing here may now be seen ('hier is te zien hoe er gewassen wordt')

They scrub him left and right ('ze boenen hem links en rechts')

No doubt theyll get him middling clean ('geen twijfel dat hij prachtig schoon wordt')

But cannot get him white. ('maar wit kunnen ze hem niet krijgen')

De oorsprong van dit tafereel en bijgaand rijmpje lijkt terug te gaan tot vroege tijden waarin Griekse en Romeinse schrijvers¹⁴ reeds refereerden aan het wit-wassen van een Ethiopiër in dezelfde betekenis als van onbegonnen of nutteloos werk.

Het gezegde is door de eeuwen heen in gebruik geweest, met name in Engeland, waar het vanaf de 17e eeuw onder andere bekend is als naamgeving van verschillende pubs. Labour in Vain was de naam van een 17e eeuwse pub in Londen¹⁵ en de oorspronkelijke betekenis zou liggen in het gegeven dat de pub met deze naam een bier schonk van dermate exceptionele kwaliteit dat het tevergeefs zou zijn voor ieder ander om dit na te maken of ergens anders te proberen te kopen. De naam kwam ook in combinatie met de afbeelding van de wassende mannen (of vrouwen) en de zwarte persoon in de was-tobbe in verschillende plaatsen voor.

Pubs met deze naam die eveneens de afbeelding en het rijmpje gebruikten zijn bekend uit ondermeer de omgeving van Shropshire, Staffordshire, West Sussex, Bedfordshire en Worcestershire. Een van de laatste pubs in Shropshire die deze naam en gelijke afbeelding gebruikte kwam in in 2015 nog in het nieuws toen het oor-

spronkelijke, op dat moment 166 jaar oude uithangbord na een periode van niet gebruikt te zijn geweest werd teruggehangen en voor de nodige ophef zorgde.¹⁶

Ook op politiek getinte spotprenten uit 1809 komt het thema terug (afb. 10). Op de betreffende afbeelding wordt een zwartgekleurde Hertog van York afgebeeld die in het House of Commons onderworpen wordt aan een wasbeurt door waarschijnlijk politieke opposenten van die tijd. Ook hier wordt uit de begeleidende tekst duidelijk dat dit een onbegonnen werk is.

Hoewel de pijp dus in eerste instantie gelijkenis vertoont met de Engelse slangen- en puzzelpijpen uit het begin van de 19e eeuw is zij qua vormgeving, materiaal en decoratietechniek duidelijk anders en zelfs uniek. Er zijn op dit moment geen vergelijkbare pijpen bekend. Op basis van vooral het type keramiek in combinatie met de gebruikte transfers lijkt de pijp gedateerd te kunnen worden in het midden of de tweede helft van de 19e eeuw en een Engelse oorsprong te hebben.

Voor de totstandkoming van dit artikel is speciale dank verschuldigd aan Peter Davey, David Higgins en Kath Adams.

Afb. 10. Een satirische voorstelling, gemaakt door Isaac Cruikshank in 1809 in Londen. Op de afbeelding wordt de kolenzwarte Hertog van York gewassen in een grote tobbe met daarop de tekst 'House of Commons'. De verschillende personen die zich met het wassen bemoeien verwijzen vooral naar andere publieke figuren en hun conversatie maakt duidelijk dat het een zware, onbegonnen klus is. Afbeelding © The Trustees of the British Museum. Museum number 1868,0808.7777.

Noten:

1. Davey, 2016, p. 10 e.v. Davey maakt een groepering in drie hoofdgroepen: slangenpijpen, gekrulde pijpen (puzzelpijpen) en figuren. De groep met slangenpijpen wordt onderverdeeld in drie subgroepen: pijpen waarbij de gekrulde steel (enkele of meerdere krullen of lussen) het centrale element in het ontwerp vormt, pijpen met een lineaire of rechte krul en de zogenaamde flying arch ('vliegende boog') groep.
2. Duco 2020.
3. Davey, 2016, p. 82.
- 4.. Davey, 2016, p. 83.
5. Davey, 2016 vermeld voornamelijk 1790-1830, APM diverse modellen in collectie, datering variërend tussen 1780 en 1860.
6. Davey, 2016, modellen met 'heaped coils', p. 71.
7. De barones Alice de Rothschild (1847-1922) had een uitgebreide verzameling pijpen waaronder veel bijzondere en unieke exemplaren. Meer informatie: <https://pipesrothschild.wixsite.com/alice>. De (nagenoeg) identieke pijp in de collectie is afgebeeld in Davey 2016, fig.3 no 1, p. 44-45.
8. Davey, 2016, fig. 3, no. 2, p. 44-45.
9. Amsterdam Pipe Museum collectienummer APM 15.143.
10. Christie's verkoopcatalogus, 22 september 2010, lot 719.
11. De verkoopcatalogus van Christie's waarin deze pijp werd aangeboden, beschreef de pijp als pearlware, waarschijnlijk door de heldere witte kleur en de transparante glazuur. Of het hier daadwerkelijk om pearlware gaat is niet duidelijk vast te stellen.
12. Davey, 2016. p. 55 en p. 58, zogenaamde 'flying arch group', subgroep van het type slangenpijp.
13. Edwin Southorn in Broseley maakte in de periode 1860-1880 een klein aantal pijpen met transfers, maar deze verschillen met de hier besproken pijp omdat de transfers werden toegepast op gewone kleipijpen en zonder beschermende glazuur. Vriendelijke mededeling David Higgins.
14. https://en.wikipedia.org/wiki/Washing_the_Ethiopian_White
15. Simpson, 2010, p. 159, 160.
16. Daily Mail, 4 februari 2015.

Literatuur:

- Davey, P., 2015. *Snake pipes, coiled pipes and pipe figurines: an introductory note*.
- Davey, P., 2016. The 'English' pipes in the Rothschild collection: typology, chronology and provenance, *Journal of the Académie Internationale de la Pipe*, Volume 9, 2016, p. 40-88.
- Duco, D., 2010. *Masterpieces from the Pijpenkabinet*. <https://pipe-museum.nl/en-/article/topstukken-uit-het-pijpenkabinet>.
- Duco, D., 2020. *Hoogtepunten uit het Amsterdam Pipe Museum*. <https://pipemuseum.nl/en/article/hoogtepunten-uit-het-amsterdam-pipe-museum>
- Lewis, J. en Lewis G., 1993. *Pratt Ware. English and Scottish relief decorated and underglaze coloured earthenware 1780-1840*.
- Simpson, J., 2010. *Green Men & White Swans: The Folklore of British Pub Names*.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs
en het Hendrik Muller Fonds (www.mullerfonds.nl)

www.tabakspijp.nl

